

تجربه زیسته طلاق (مورد مطالعه: زنان مطلقه شهرستان دره‌شهر - ایلام)

یارمحمد قاسمی^۱؛ بهروز سپیدنامه^۲؛ فاطمه پرویزی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵

چکیده

طلاق فسخ قرارداد ازدواج بین زن و مرد است که به پیامدهای مختلفی منجر می‌گردد. طلاق برای زنان و مردان با دلالت‌های معنایی متفاوتی همراه است. این پژوهش درصدد مطالعه تجربه زیسته زنان از پدیده طلاق است. با توجه به ماهیت برساختی پدیده مورد مطالعه، پارادایم تحقیق کیفی و با عنایت به این‌که شناخت تجربه زیسته زنان، مورد نظر بوده، روش تحقیق پدیدارشناسی است. جامعه هدف شامل تمامی زنان مطلقه شهرستان دره شهر از توابع استان ایلام است. تعداد اطلاع‌رسان‌ها با توجه به اصل اشباع نظری ۲۰ نفر می‌باشد. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساخت‌مند است. یافته‌های به‌دست‌آمده مؤید آنند که وجه سلبی طلاق برای زنان شامل تألمات روحی، بحران استقلال، طرد اجتماعی و محدودیت‌های ازدواج مجدد است. وجه ایجابی طلاق شامل حمایت و پذیرش اجتماعی و استقرار و استمرار زندگی است. دلالت معنایی طلاق شامل دو مقوله متعارض طلاق به‌مثابه آزادی و طلاق به‌مثابه گرفتاری مجدد است. تعریف مرد از نظر زنان پیش از ازدواج و بعد از طلاق شامل دو خوانش متعارض مرد به‌مثابه شریکی استوار و مرد به‌مثابه شریکی متزلزل است. نتیجه به‌دست‌آمده گواه این است که نظارت شدید اجتماعی و داغ ننگ باعث طرد اجتماعی زنان مطلقه و پریشان‌حالی آنان گشته است.

واژه‌های کلیدی: طلاق؛ تجربه زیسته؛ طرد اجتماعی؛ داغ ننگ؛ زنان مطلقه؛ ایلام.

^۱ استاد گروه جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

Y.ghasemi@ilam.ac.ir

^۲ استادیار گروه جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسؤول).

b.sepidnameh@ilam.ac.ir

^۳ کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

fatemeparvizi39@yahoo.com

۱. بیان مسأله

خانواده یکی از قدیمی‌ترین نهادهای بشری است که قدمت آن به روزگار خلقت بازمی‌گردد. خانواده همواره کانون توجه اندیشمندان و هنرمندان در گذر زمان بوده است. «به‌طورکلی در نوشته‌های بزرگان دینی و فلاسفه و دانشمندان، نکات مشترکی وجود دارد که عبارت است از: خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که ثبات جامعه وابسته به ثبات آن است» (اعزازی، ۱۳۸۶: ۱۱-۱۲).

«خانواده از دیدگاهی یک نشان یا نماد اجتماعی شمرده می‌شود و برآیند یا انعکاسی از کل جامعه است. در یک جامعه منحط، خانواده نیز خودبه‌خود منحط خواهد بود. برعکس، در سلامت جامعه، سازمان‌های آن، از جمله خانواده نیز از سلامت برخوردار خواهند بود؛ اما به‌محض تکوین خانواده همچون هر سازمان اجتماعی دیگر، بر زمینه اجتماعی خود اثر خواهد نهاد، چون خانواده طبیعی‌ترین و مشروع‌ترین واحد تولیدمثل به شمار می‌آید» (ساروخانی، ۱۳۷۹: ۱۳۴).

در حقیقت مفهوم «ساخت اجتماعی» اغلب با مفهوم «ساخت خانواده و خویشاوندی» همراه است و نابسامانی سازمانی خانوادگی یا گسیختگی آن را می‌توان به‌عنوان شکسته شدن واحدهای خانوادگی یا گسیختگی ساحت نقش‌های اجتماعی به علت قصور یا ناتوانی یک یا چند عضو خانواده در اجرای نقش‌های خود تعریف کرد (کاملی، ۱۳۸۶: ۱۸۰).

جامعه ایرانی، جامعه‌ای خانواده‌مدار است. «هر نوع تغییری در جامعه ایرانی، ریشه در خانواده دارد. اصلی‌ترین تغییرات در نظام اجتماعی ایرانی یا به‌واسطه خانواده محقق شده یا این‌که جهت‌گیری آن معطوف به خانواده بوده است. با نگاهی به تاریخ ایران به این مفهوم بهتر پی می‌بریم. از طرف دیگر، خانواده نیز بیشتر از دیگر نهادهای اجتماعی متأثر از جریان تغییرات جامعه است. فرد ایرانی دور از سیاست خانه‌نشین است تا کافه‌نشین. بدین لحاظ، حزب و اجتماع سیاسی نیز در حول و حوش خانواده سامان می‌یابد تا جایی دیگر؛ به‌عبارت‌دیگر، پاتوق ایرانی نیز بسیار خانواده‌مدار و خانواده‌گراست؛ همان‌طور که حزب ایرانی نیز خانواده‌مدار و خانواده‌گراست» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶: ۳).

خانواده نظیر هر نهاد اجتماعی دیگر با دگرگونی اوضاع و احوال و با پدید آمدن موج تغییرات اجتماعی دچار دگرگونی می‌گردد. این دگرگونی‌ها گاه ایجابی و گاه سلبی‌اند. دگرگونی‌های

سلبی، خانواده را با چالش‌های جدی مواجه می‌سازند. «خانواده ایرانی در دوره مدرن با چالش‌های عمده‌ای از قبیل افزایش نرخ طلاق، کاهش نرخ ازدواج، تفاوت‌های نسلی و مقاومت‌های فرهنگی و اجتماعی در مقابل دولت و نظام سیاسی مواجه است» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۹: ۱۸۳). در بین چالش‌های یادشده، طلاق بیشتر از همه، موجودیت خانواده را به خطر انداخته و دستخوش تغییر نموده است. به عبارتی دیگر «یکی از نشانه‌های تغییر در خانواده ایرانی، روند افزایش نرخ طلاق در شهر و روستاست» (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶: ۱۳۰).

«خانواده به هر شکلی که باشد حول وحوش ازدواج پای می‌گیرد که رابطه‌ای قانونی شامل همکاری اقتصادی و رابطه جنسی و بچه‌دار شدن است» (مشونیس، ۱۳۹۶: ۱۶۹). ازدواج، قراردادی است که انعقاد و فسخ آن سبب تکوین و اضمحلال خانواده می‌شود و اضمحلال هر خانواده‌ای، آثار نامناسبی بر نهاد کارگزاران آن و آحاد جامعه خواهد نهاد و طلاق، فسخ قراردادی است که زن و شوهر به قصد همراهی طولانی یکدیگر در سفر زندگی بسته‌اند.

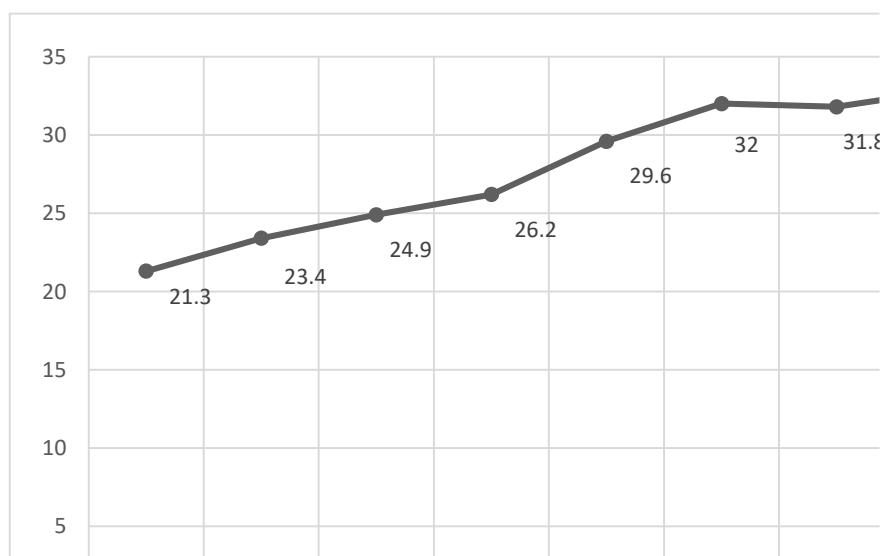
آمارهای سازمان ملل متحد و مرکز بهداشت جهانی مؤید آن‌اند که طلاق در طی یک دهه گذشته در جهان در حال افزایش است تا جایی که می‌توان از این پدیده با عنوان جهانی شدن طلاق یاد کرد. در سال ۲۰۲۱ کشورهای مالدیو (۵/۲۵)، قزاقستان (۴/۶)، روسیه (۳/۹)، بلژیک (۳/۷)، بلاروس (۳/۷)، مولدوای (۳/۳)، چین (۳/۲)، کوبا (۲/۹)، اوکراین (۲/۸)، آمریکا (۲/۷)، دانمارک (۲/۷)، لیتوانی (۲/۷)، لتونی (۲/۷)، قبرس (۲/۶)، لیختن‌اشتاین (۲/۶)، سان مارینو (۲/۶)، سوئد (۲/۵)، لیبی (۲/۵)، فنلاند (۲/۴)، مصر (۲/۳)، تایوان (۲/۳)، کاستاریکا (۲/۳)، لوکزامبورگ (۲/۳) به ترتیب بالاترین نرخ طلاق در جهان را داشته‌اند و ایران با نرخ ۲/۱ پس از این کشورها، در رده بیست و چهارم جهان قرار دارد (سازمان ملل متحد، ۲۰۲۱).

بر اساس آمار سازمان ثبت و احوال کشور میزان طلاق در ایران از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ در حال افزایش بوده است. به پیروی از افزایش میزان طلاق، نسبت طلاق به ازدواج نیز در حال افزایش بوده است. نسبت طلاق بیانگر تعداد طلاق در مقابل صد ازدواج در طول یک سال است «که نماینده‌ای از تشکیل خانواده و استحکام زندگی زناشویی و مقاومت آن در مقابل مشکلات و مسائل تهدیدکننده رابطه نکاحی زن و مرد است» (کاظمی پور، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

جدول شماره یک- روند طلاق در ایران از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹

سال/ تعداد	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
تعداد ازدواج	۷۹۴۳۸۳	۷۵۲۹۹۸	۷۰۱۴۲۶	۶۷۱۱۲۴	۶۱۰۶۵۷	۵۵۴۱۳۱	۵۳۳۱۷۴	۵۵۶۷۳۱
تعداد طلاق	۱۶۹۰۹۳	۱۷۵۸۰۱	۱۷۴۴۴۹	۱۷۵۵۵۴	۱۸۰۶۰۰	۱۷۷۴۰۴	۱۷۶۸۱۴	۱۸۳۱۹۳
نسبت طلاق	۲۱,۳	۲۳,۴	۲۴,۹	۲۶,۲	۲۹,۶	۳۲	۳۱,۸	۳۲,۹

(منبع: سازمان ثبت احوال کشور)

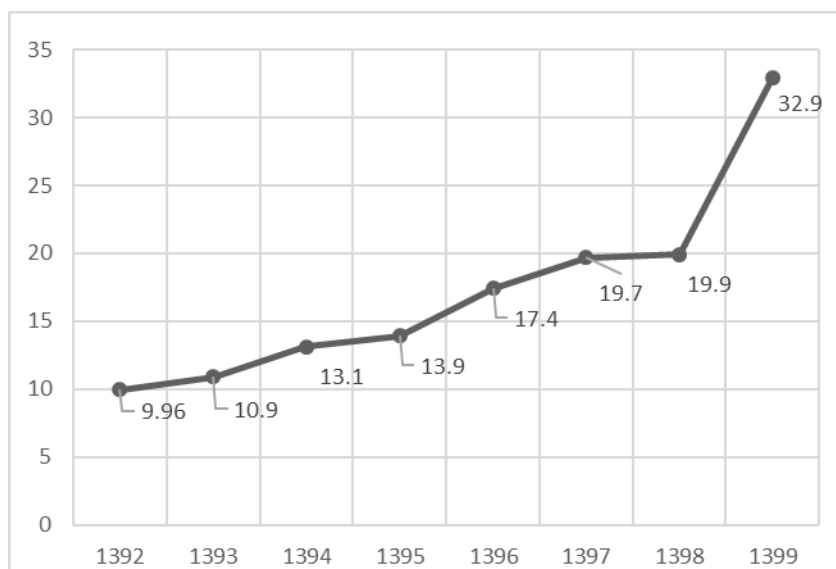
شکل شماره یک- نسبت طلاق به ازدواج در ایران در فاصله بین سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹

میزان طلاق در استان ایلام در فاصله سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ نیز نظیر روند کشوری آن، افزایشی بوده است به پیروی از چنین وضعیتی، نسبت طلاق به ازدواج نیز در استان ایلام افزایش یافته است.

جدول شماره دو- روند طلاق در استان ایلام از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹

سال/ تعداد	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
تعداد ازدواج	۶۴۱۳	۵۸۰۲	۵۷۸۲	۵۶۲۹	۵۰۵۱	۴۴۲۵	۴۰۹۱	۴۳۲۹
تعداد طلاق	۶۳۹	۶۳۸	۷۵۸	۷۸۳	۸۸۲	۸۷۴	۸۱۵	۸۸۹
نسبت طلاق	۹,۹۶	۱۰,۹	۱۳,۱	۱۳,۹	۱۷,۴	۱۹,۷	۱۹,۹	۲۰,۵

(منبع: سال‌نامه آمارهای جمعیتی سال ۱۳۹۹، اداره کل ثبت احوال استان ایلام)

شکل شماره دو- نسبت طلاق به ازدواج در استان ایلام در فاصله بین سالهای ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹

در سال ۱۳۹۹ در مجموع ۸۸۹ واقعه طلاق در استان ایلام به ثبت رسیده است که از این تعداد ۷۶۷ (۸۶,۳ درصد) فقره شهری و ۱۲۲ (۱۳,۷ درصد) فقره روستایی بوده است. تعداد طلاق‌های ثبت شده در سال ۱۳۹۹ در مقایسه با سال قبل، ۹,۱ درصد افزایش داشته است (سالنامه آمارهای جمعیتی اداره کل ثبت احوال استان ایلام، ۱۳۹۹).

میزان عمومی (نرخ خام) طلاق، فراوانی واقعه طلاق در بین کل جمعیت را نشان می‌دهد. این شاخص در سال ۱۳۹۹ در استان ایلام برابر با ۱/۵ در هزار بوده است که این شاخص نشان می‌دهد در سال ۱۳۹۹ به ازای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت در استان ۱/۵ واقعه طلاق به وقوع پیوسته است. این شاخص در شهرستان دره شهر برابر با ۱/۶ در هزار بوده که بالاتر از میانگین استان بوده است. در سال ۱۳۹۹ بالاترین میانگین سن طلاق در استان در بین زنان و مردان مربوط به شهرستان دره شهر بوده است (در بین مردان ۳۸/۰۹ و در بین زنان ۳۳/۱۷) (همان).

افزایش میزان طلاق بیانگر شکسته شدن تابویی است که پیش‌تر از این عدول از آن بسیار دشوار می‌نمود. طلاق ممکن است به‌عنوان راه‌حلی برای عبور از تنگناها تلقی گردد؛ زیرا هیچ انسانی با انگیزه طلاق، ازدواج نمی‌کند. این پدیده در تمامی جوامع بشری دیده می‌شود و باید پذیرفت که طلاق یک راه حل است و هنگامی که زن و شوهر در روابط مادی و معنوی خود به

بن‌بست می‌رسند، می‌توانند از آن به‌عنوان آخرین راه‌حل استفاده کنند (کاوه، ۱۳۹۱: ۱۰۳۴). امروزه شاهد آنیم که نظر نسل‌های نسبت به طلاق تغییر کرده است. اگر در نسل اول، طلاق امری خلاف عرف تلقی می‌شد و آن را ناروا می‌دانستند، در میان جوانان، طلاق یکی از راه‌های نجات از مشکلات در خانه است؛ به‌عبارت‌دیگر، وقتی امکان زندگی در خانه وجود ندارد، تنها راه‌حل طلاق است نه سازش یا ایثار (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶: ۱۳۶).

طلاق هرچند که از یک‌سو راه‌حلی برای خاتمه دادن به بحران به شمار می‌رود و ممکن است دارای آثار ایجابی متعددی باشد، اما از سوی دیگر آثار نامناسبی را متوجه افراد طلاق‌گرفته می‌نماید و در این میان زنان بیشتر از مردان متضرر می‌شوند. در خصوص پیامدهای طلاق که متوجه زنان است، پژوهش‌های متعددی انجام‌شده که غالب آن‌ها در گستره پارادایم کمی قرار دارند، اما در رابطه با تجارب زیسته زنان مطلقه از پدیده طلاق در سال‌های اخیر پژوهش‌های جامعه‌شناختی چندانی انجام نشده است. در استان ایلام نیز این خلأ پژوهشی به عینه مشاهده می‌شود.

تجربه زیسته زنان مطلقه، روایت مبهمی است که نیاز به درون‌فهمی و بازسرابی دارد. درک دنیای زنان مطلقه و دلالت‌های معنایی آنان از طلاق و چگونگی برساخت معنایی آن، می‌تواند برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فرهنگی را در تدوین برنامه‌ها و پیوست‌های فرهنگی برای رسیدگی به اوضاع و احوال این نیمه غایب جامعه یاری رساند.

همان‌گونه که ذکر شد میانگین طلاق در شهرستان دره شهر بالاتر از میانگین استانی است. حدوث طلاق در این شهرستان به پدید آمدن قشر جدیدی از زنان منجر شده که تجارب زیسته متفاوتی دارند. گاه با داغ‌نگ، زمانی با طرد اجتماعی و گاه با کسب هویتی جدید مواجه می‌شوند. روایت این قشر از زندگی، حکایت ناگفته و نانوشته‌ای است که بی‌توجهی به آن سبب مفعول ماندن صدای آنان خواهد گشت. خلأ پژوهشی موجود نیز ضرورت انجام پژوهشی اکتشافی در این راستا را دوچندان نموده است. بر این اساس، پژوهشگران مسأله تحقیق را این‌گونه بیان می‌دارند: تجربه زیسته زنان مطلقه دره شهر از طلاق چگونه است؟

۲. پیشینه تجربی

مهم ترین پژوهش های صورت گرفته در خصوص تجربه زیسته زنان مطلقه طی چند سال گذشته عبارت اند از:

جدول شماره سه - پیشینه تجربی

پژوهشگر (ان)	سال	عنوان	روش	یافته
یاریگر روش	۱۴۰۱	تجربه زیسته زنان از زندگی خود و فرزندان شان پس از طلاق	تحلیل تماتیک	مشکلات مالی و مسأله ملاقات با پدر از مشکلات پس از جدایی مادر از همسر است
رضایی نسب	۱۴۰۰	فرآیند شکل گیری طلاق در بین زنان مطلقه شهر ایلام	گراندد تئوری	مدل پارادایمی با مقولاتی مانند باور زنان نسبت به مسأله طلاق، شرایط علی با مقوله «شرایط تنش زا و شرایط میانجی با مقوله هایی مانند نبود مهارت های ارتباطی بین فردی، ناهمسان همسری، فشار هنجاری، زیست دوگانه، شرایط زمینه ای با مقوله هایی مانند بستر اقتصادی، بستر فرهنگی، کژ کارکردی خانواده ها و راهبردهایی مانند اعتراض به وضعیت، راهبردهای اجباری نزدیکی به شکست، مدیریت وضعیت و پیامدهایی در سطح فردی، خانوادگی، اجتماعی منتهی شد. با در نظر گرفتن رابطه بین مجموعه مقولات، مفهوم دوسوگرایی جامعه شناختی که در آن شاهد تناقضات میان هنجار اصلی (هنجارهای برگرفته از سنتها و عصبیتها) و ضد هنجار فرعی (ارزش های اجتماعی- فرهنگی مدرن) هستیم، استخراج شد.
اردلی و همکاران	۱۴۰۰	مطالعه تجربه زیسته زوج های در معرض طلاق و طلاق گرفته شهر اهواز و تدوین بسته آموزشی پیشگیری از طلاق	گراندد تئوری	عدم رضایت زناشویی به عنوان مقوله محوری شناسایی شد.

پژوهشگر (ان)	سال	عنوان	روش	یافته
شفیعی‌نیا و همکاران	۱۴۰۰	تجربه‌ی زیسته‌ی زنان مطلقه با طلاق‌های غیرمنتظره: یک مطالعه کیفی	پدیدارشناسی	تجربه طلاق در زنان به معنای قرارگیری در چتری از آسیب‌پذیری‌های فردی، اجتماعی و بروز پیامدهای مختلفی است که آنان را به بهره‌گیری از مکانیسم‌های حفاظتی همانند مذهب، پنهان‌کاری و تلاش برای سازگاری با شرایط جدید و کاهش آسیب‌های روانی، اجتماعی و جنسی سوق می‌دهد.
عبداللهی و همکاران	۱۳۹۹	تجربه‌ی طلاق از منظر زوجین مطلقه در شهر تهران (در پنج سال اول زندگی)	تحلیل تماتیک	کاهش عزت‌نفس، نگرش منفی به جنس مخالف و زندگی متأهلی و ازدواج، تمایل به روابط کوتاه‌مدت، بدبینی متقابل در خانواده، افزایش تنش بین اعضاء، تضعیف جایگاه بین اقوام و آشنایان، افزایش مزاحمت‌ها، کاهش مسؤولیت اجتماعی و اقدام به زندگی مستقل از پیامدهای طلاق در سال‌های اول زندگی است.
امانی و همکاران	۱۳۹۸	شناسایی پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان	پدیدارشناسی	ناامنی در تعاملات اجتماعی، مشکلات اقتصادی، مشکلات ساختاری خانواده، مشکلات تحولی و رشدی، نشانگان افسردگی، الگوهای ناکارآمد سازگاری و مشکلات تحصیلی به‌عنوان پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان می‌باشند.
حیاتی و سلیمانی	۱۳۹۷	پیامدهای طلاق برای فرد مطلقه	پدیدارشناسی	پیامدهای طلاق شامل ۱۲ زیرمضمون بوده است که در سه مضمون اصلی ۱- پیامدهای اجتماعی، فرهنگ‌ی ۲- پیامدهای اقتصادی و مالی ۳- پیامدهای شخصی و هیجانی طبقه‌بندی شده است
آرمند و اژدری	۱۳۹۷	زندگی زنان پس از طلاق	کیفی	زنان پس از طلاق احساس تنهایی کرده و با مشکلات مالی اقتصادی فراوانی همراه بودند. برخی از زنان مطلقه دارای فرزند تمایل به ازدواج مجدد داشتند، اما نگران آینده‌ی فرزندان خود بودند. مهم‌ترین مسأله‌ی این زنان مشکلات مالی و عدم حمایت مالی و اجتماعی از سوی دولت و نهادهای دولتی بود.
خلج‌آبادی و همکاران	۱۳۹۶	تجربه‌ی زیسته‌ی زنان مطلقه شهر ساوه در حوزه‌ی روابط خانوادگی و اجتماعی	پدیدارشناسی	جوهره‌ی مشترک در تجربیات زنان در روابط خانوادگی، محیط حمایتی و کنترلی و در روابط اجتماعی، طرد اجتماعی درون‌زا و برون‌زا و فضای نایمن شغلی و اجتماعی بود.
نوابی‌نژاد و همکاران	۱۳۹۶	معنای طلاق از دیدگاه فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی پدیدارشناسانه	پدیدارشناسی	طلاق پدیده‌های چندمعنایی و چندبعدی است که متأثر از شخص، جنسیت، شرایط اجتماعی و فرهنگی فرد می‌باشد.

پژوهشگر (ان)	سال	عنوان	روش	یافته
نجسته مهر و همکاران	۱۳۹۶	فرزندپروری پس از طلاق	کیفی	والدین، فرزندپروری پس از طلاق را تکلیف چالش برانگیزی توصیف می‌کنند. چگونگی ارتباط والدین، نیازهای فردی و منابع حمایتی آن‌ها پس از طلاق، می‌تواند نگرش و هیجانات والدین نسبت به فرزندپروری را تحت تأثیر قرار دهد. آسیب روانی، رشد و پختگی، از تجارب والدین در جریان فرزندپروری پس از طلاق می‌باشد.
نیکبخت نصرآبادی و همکاران	۱۳۹۵	تجربه زندگی زنان پس از طلاق	پدیدار شناسی	تجربه طلاق در زنان به معنای قرارگیری در چتری از آسیب‌پذیری‌های فردی، اجتماعی و بروز پیامدهای مختلفی است که آنان را به بهره‌گیری از مکانیسم‌های حفاظتی همانند مذهب، پنهان‌کاری و تلاش برای سازگاری با شرایط جدید و کاهش آسیب‌های روانی، اجتماعی و جنسی سوق می‌دهد.
آقایی	۱۳۹۴	مطالعه تجربه زیسته مردان و زنان طلاق گرفته شهر شیراز	گراندد تئوری	احصاء دوازده مقوله، مقوله هسته طلاق آسان‌تر نتیجه نامتناسب بودن مبادله اجتماعی در ازدواج و تغییر ارزش‌های اجتماعی و تغییر رویکرد نسبت به طلاق است.
حسینی و همکاران	۱۳۹۲	پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه شهر مشهد	تحلیل تماتیک	علی‌رغم مشکلات فراوانی که طلاق برای زنان به دنبال دارد پیامدهای مثبتی نیز برای آنان به همراه دارد. هرچند که هنوز هم تمامی زنان نیاز به حمایت را احساس می‌کنند و از تنهایی در زندگی به شدت ناراحت‌اند. تعداد زیادی از زنان باوجود مشکلات بسیاری که در زندگی قبلی داشته‌اند، اما هم چنان تمایل به ازدواج مجدد دارند و این امر نشان‌دهنده پایبندی زنان به خانواده و ارزش‌مند دانستن خانواده برای آنان است. زنانی که به علت دارا بودن حضانت فرزند امکان ازدواج برایشان فراهم نیست، با وقف خود برای فرزندانشان سعی می‌کنند از برچسب خوردن در جامعه رهایی یابند.
زارعی و همکاران	۱۳۹۲	طلاق از دیدگاه زن مطلقه	تحلیل محتوای کیفی	مؤلفه‌های متعددی در معناسازی طلاق نقش دارند که این مؤلفه‌ها مشمول پیامد و تجارب درک شده، ادراک، باورهای جمعی، نمادسازی و جنسیت است.
تان هونه و هیو هیان	۲۰۲۲	تطبیق پس از طلاق زنان مهاجر ویتنامی در تایوان	پدیدار شناسی	زنان مطلقه همیشه تحت تأثیر هنجارهای جنسیتی قرار می‌گیرند، نقش خود را در جامعه بیشتر تأیید می‌کنند. و به ارتقای چهره زنان مسئول ادامه می‌دهند.

پژوهشگر (ان)	سال	عنوان	روش	یافته
حامد قمر و فائزه فایزان	۲۰۲۱	دلایل، تأثیر و تعدیل پس از طلاق: تجربه زندگی زنان مطلقه در پاکستان	پدیدار شناسی تفسیری	مشکلات زنان مطلقه عبارت‌اند از: انگ اجتماعی، دردهای روانی، بحران اقتصادی و مسائل ازدواج مجدد. یافته‌ها همچنین ادراکات مربوط به مسؤولیت‌پذیری الهی، حمایت مادرزادی و ارزش کودکان را به‌عنوان منابع مقابله‌ای برای سازگاری بعدی نشان داد.
پیرک و همکاران	۲۰۱۹	پشیمانی پس از طلاق در بین زنان ایرانی: یک مطالعه کیفی	تحلیل محتوای کیفی	مقولات مستخرج: تهدید هویت (انگ)، تبدیل‌شدن به شیء جنسی، تبعیض)، از دست دادن استقلال (وابستگی اقتصادی، عدم استقلال در انتخاب محل زندگی، تحت کنترل بودن)، آینده مبهم (نگرانی در مورد آینده کودکان، اندک). شانس ازدواج مجدد مناسب، ترس از تنهایی و نبود شوهر و نقش او نیازهای عاطفی و جنسی، نیاز فرزندان به پدر، نیاز به حامی و امنیت. یافته‌های این مطالعه نشان داد که بسیاری از شرکت‌کنندگان پس از طلاق درگیر مشکلات متعدد اجتماعی، اقتصادی و حمایتی بوده‌اند. اکثر شرکت‌کنندگان پس از طلاق نتوانستند خود را با زندگی وفق دهند و در نتیجه از تصمیم خود برای طلاق پشیمان شدند؛ بنابراین لازم است حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی مناسب بر اساس فرهنگ جامعه از این زنان صورت گیرد.

۳. پیشینه پژوهش

از منظر معرفی روش تحقیق، برخی از پژوهش‌های کیفی انجام‌شده در خصوص تجربه زیسته زنان مطلقه روش پژوهش را معرفی نموده‌اند و تعدادی از آن‌ها پارادایم کیفی را به‌جای معرفی روش تحقیق کیفی منظور کرده و شاهد نوعی سردرگمی روشی هستیم. برخی دیگر از پژوهش‌ها تکنیک تحلیل موضوعی (تحلیل تماتیک) که نوعی استراتژی استخراج و کدگذاری داده‌هاست را به‌جای روش در نظر گرفته‌اند. مابقی پژوهش‌های انجام‌شده هم در انتخاب روش (پدیدارشناسی، تحلیل محتوای کیفی، گراند تئوری) و هم معرفی آن به‌درستی عمل نموده‌اند.

برای پژوهشگران حوزه طلاق، علل و عوامل طلاق و پیامدهای آن بیشتر مورد نظر بوده و التفات آنان به تجارب زیسته زنان مطلقه کمتر بوده است. نکته قابل توجه دیگر آن است که

پژوهشگران حوزه روان‌شناسی، مشاوره و سلامت بیشتر از حوزه جامعه‌شناسی به این پدیده پرداخته‌اند.

یافته‌های به‌دست‌آمده اکثریت قریب به اتفاق پژوهش‌ها، بیانگر پیامدهای سلبی طلاق و تجارب ناگوار زنان از این پدیده است و تنها حسنی و همکاران (۱۳۹۲) به ذکر تجارب مثبت زنان مطلقه پرداخته‌اند. البته ذکر این نکته ضروری است که محقق نمی‌تواند نظر خود را بر تحقیق تحمیل نماید و ممکن است یافته‌های به‌دست‌آمده، گزارش افراد طلاق گرفته از زندگی پس از طلاق است.

در استان ایلام نیز تجارب زیسته زنان مطلقه کمتر مورد التفات پژوهشگران بوده است و موارد معدودی که این پدیده را مورد مطالعه قرار داده مشاهده می‌شود (رضایی نسب، ۱۴۰۰). اکثر پژوهش‌های انجام‌شده حوزه طلاق در استان ایلام، کمی و در پی احصاء علل و عوامل طلاق‌اند. عواملی نظیر شبکه‌های مجازی (مؤمنی و زرین‌جوی الوار، ۱۳۹۶)، تعامل خانواده و ماهواره (اسماعیلی و صید یوسفی، ۱۳۹۶)، الکسی تایما و رضایت زناشویی (شیری و بهامین، ۱۳۹۳)، تاب‌آوری و رضایت زناشویی (اسکندر پور، ۱۳۹۵)، طبقه اجتماعی (پیری، ۱۳۸۶)، علل طلاق (محسنی ۱۳۹۵ و میرزایی ۱۳۹۸). برخی از پژوهش‌ها، سلامت روان فرزندان طلاق بدون والد و عادی را مدنظر قرار داده‌اند. (مامی و صی گلاب، ۱۳۹۵). تعدادی دیگر از پژوهش‌ها، فعالیت‌های مداخله‌ای نظیر حمایت اجتماعی و حل تعارض را رصد کرده‌اند. (گل خرمی، ۱۳۹۸)؛ و تعدادی دیگر به احصاء علل و عوامل طلاق عاطفی پرداخته‌اند. عواملی نظیر سبک زندگی متأثر از فضای مجازی (مظفری نیا و قاسمی پور، ۱۳۹۶)، سلامت عمومی (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۸).

۴. سؤالات پژوهش

- ۴-۱. مهم‌ترین تجارب زیسته سلبی و ایجابی زنان مطلقه از طلاق کدامند؟
- ۴-۲. مهم‌ترین دلالت‌هایی معنایی زنان مطلقه از طلاق کدام است؟
- ۴-۳. تعریف پیش از طلاق و پس از طلاق زنان مطلقه از مرد چگونه است؟

۵. چارچوب مفهومی:

با توجه به این‌که پژوهش کیفی - در معنی عام - و پدیدارشناسی - در معنی خاص - بر منطق استقراء استوارند و با عنایت به این امر که استقراء فرآیندی تجربی - تجریدی و مبتنی بر کشف و درون فهمی است، لذا برای محقق شدن اکتشاف، ضروری است که محقق بدون پیش‌فرض وارد میدان پژوهش گردد. بر این اساس به‌جای تدوین چارچوب نظری که خاص پژوهش‌های کمی و مبتنی بر منطق قیاس است (تجریدی - تجربی) به تدوین چارچوب مفهومی می‌پردازد. این چارچوب دربرگیرنده مفاهیم حساسی^۱ است که موجبات حساسیت نظری^۲ محقق در میدان تحقیق را فراهم نموده و امکان اشباع نظری را میسر می‌سازند. سازه‌های مفهومی موجود در چارچوب مفهومی پژوهش حاضر در ارتباط با پدیده مورد مطالعه‌اند و در بخش نتیجه‌گیری و بحث با یافته‌ها مفصل‌بندی^۳ شده‌اند.

۵-۱. سازه‌های مفهومی:

۵-۱-۱. داغ ننگ

یکی از مهم‌ترین مسائلی که آروین گافمن^۴ به آن پرداخته است، وجود «داغ»^۵ است که به مسأله هویت خدشه‌دار اشاره می‌کند. «اصطلاح داغ ننگ برای اشاره به ویژگی یا صفتی به‌کاربرده خواهد شد که شدیداً بدنام‌کننده یا ننگ‌آور است؛ اما باید توجه کرد که قدرت داغ زنی یک صفت نه در ذات خودش، بلکه در روابط اجتماعی ریشه دارد. به‌عبارت‌دیگر، صفتی که داغ ننگ بر پیشانی فرد دارای آن می‌زند، می‌تواند به عادی جلوه دادن فرد دیگر کمک کند و بنابراین فی‌نفسه نه خوش‌نام‌کننده باشد و نه بدنام‌کننده» (گافمن، ۱۳۸۶: ۳۲).

۵-۱-۲. طرد اجتماعی

طرد اجتماعی^۶ حاکی از راه و روش‌هایی است که طی آن‌ها افراد از مشارکت کامل در جامعه بزرگ‌تر محروم می‌شوند (گیدنز، ۱۳۸۶: ۶۶۵-۶۶۶). در یک نظام اجتماعی، فقدان

¹ Sensitive Concepts

² Theoretical Sensitivity

³ articulation

⁴ Erving Goffman

⁵-Stigma

⁶ Social exclusion

پیوندهای پل زن با گروه‌های دیگر، موجب تکه‌پاره شدن و تجزیه گروه‌های درون اجتماع و کندی شیوع و گسترش اطلاعات و ایده‌های جدید شده، اقدامات و تلاش‌های علمی را عقیم می‌گذارد و خرده گروه‌هایی را که به واسطه نژاد، قومیت، جغرافیا یا ویژگی‌های دیگر مجزا شده‌اند، در دستیابی به یک شیوه زندگی معین با مشکل روبه‌رو می‌سازد (فیروزآبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۸).

۳-۱-۵. حمایت اجتماعی

حمایت اجتماعی^۱ به‌عنوان یکی از اثرات و کارکردهای روابط اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی، از جمله جنبه‌های ارضاکنده هیجانی و عاطفی زندگی قلمداد می‌شود. حمایت اجتماعی عبارت است از کسب اطلاعات، کمک‌های مادی، طرح یا توصیه سلامتی، حمایت عاطفی از دیگرانی که فرد به آن‌ها علاقه‌مند است یا ارزش‌مند تلقی می‌شوند و بخشی از شبکه اجتماعی به شمار می‌روند؛ مانند همسر، بستگان، دوستان و نیز تماس‌های اجتماعی با کلیسا (تیلور، ۱۹۹۹، به نقل از افشانی و محمدی، ۱۳۹۴: ۵۱).

کوب (۱۹۷۶) حمایت اجتماعی را مجموعه اطلاعاتی تعریف می‌کند که شخص را به این اعتقاد می‌رساند که در یک شبکه ارتباطی مورد توجه و علاقه دیگران است و از سوی آن‌ها با ارزش و محترم شمرده می‌شود و در نتیجه چنین باوری این احساس به فرد دست می‌دهد که به آن شبکه ارتباطی متعلق است (رستگار خالد، ۱۳۸۴: ۱۳۶).

کهن و ویلز^۲ نیز حمایت اجتماعی را چهار نوع می‌دانند: ۱. حمایت عزت‌مند: فرد محترمانه مورد پذیرش دیگران است و به او و تجاربتش احترام می‌نهند. ۲. حمایت اطلاعاتی: فرد در اثر ارتباط با دیگران آگاهی و دانش بیشتری کسب می‌کند. ۳. حمایت عاطفی: محبت و همدردی دیگران کاملاً با فرد مشهود است و احساس همتایی می‌کند. ۴. حمایت ابزاری: تهیه و تدارک کمک‌های مالی، عملی، منابع مادی، امکانات و خدمات مورد نیاز فرد است (زاهدی اصل و صالح، ۱۳۹۳: ۲۱۷).

¹ Social support

² Cohen and Wills

۵-۱-۴. هراس اجتماعی

هراس اجتماعی^۱ ترس شدید و ماندگار از موقعیت‌های اجتماعی و کنش متقابل اجتماعی‌ای که در آن‌ها فرد احساس عذاب و تحقیر می‌کند، نظیر سخنرانی در جمع یا شرکت در مجالس عمومی است. هراس اجتماعی می‌تواند به صورت عام باشد که در آن فرد در هر موقعیت یا کنش متقابل احساس ترس شدید دارد یا به صورت غیر عام یا موقعیتی که در آن فرد در موقعیت‌ها و تحت شرایط معینی و یا کنش‌های متقابل خاصی احساس ترس شدید دارد (میرزایی، ۱۳۹۳: ۱۱۲۴).

۵-۱-۵. نظارت اجتماعی (کنترل اجتماعی)

نظارت اجتماعی^۲ مجموعه منابع مادی و نمادی است که جامعه برای تأمین همسانی رفتار اعضایش با مجموعه‌ای از قواعد و اصول تجویز شده و دارای ضمانت اجرایی در اختیار دارد (بودون و بوریکو، ۱۳۸۵: ۶۷۳). کنترل اجتماعی به دو وجه متمایز صورت می‌پذیرد: الف: یا از طریق اجبار اجتماعی که بر اساس آن افراد را به پذیرش شیوه‌های زندگی و مدل‌های رفتاری محیط، یا کاربرد وسایل گوناگونی نظیر مجازات‌های حقوقی و تنبیه به جهت ارتکاب جرائمی وامی‌دارند. ب: یا از طریق اقناع که بر اساس آن افراد را به انجام رفتارهایی یکسان مجبور می‌سازند و آنان را به پذیرش هنجارهای رفتاری با تکیه بر آزادی و یا دست‌کم رعایت آن وادار می‌سازند. وسایل مختلف اقناع عبارت‌اند از: تبلیغ، اعطای پاداش و اعتبار و مناصب و مقامات، تمجید و استعانت از ارزش‌های اخلاقی (ساروخانی، ۱۳۷۹: ۳۴۸).

۶. روش‌شناسی

با توجه به ماهیت برساختی پدیده مورد مطالعه، پارادایم تحقیق، کیفی و بنا به ضرورت درون‌فهمی تجربه‌های زیسته مشارکت‌کنندگان، روش تحقیق پدیدارشناسی^۳ می‌باشد. «پژوهش پدیدارشناسی، توصیف صریح و شناسایی پدیده‌ها است؛ آن‌گونه که در موقعیتی خاص توسط افراد ادراک می‌شوند. در واقع پدیدارشناسی به توصیف معانی یک مفهوم یا پدیده از دیدگاه عده‌ای از مردم و برحسب تجارب زیسته آنان در آن مورد می‌پردازد» (بودلایی، ۱۳۹۵: ۱۵).

¹ Social phobia

² Social Control

³ Phenomenology

از میان شیوه‌های مختلف پدیدارشناسی، در این پژوهش از روش «پدیدارشناسی استعلایی» یا تجربی^۱ استفاده شده است. این رویه شامل تعیین پدیده مورد مطالعه، جداسازی تجارب شخصی و گردآوری داده‌ها از چندین شخص که پدیده را تجربه کرده‌اند می‌شود. سپس پژوهشگر داده‌ها را با تقلیل اطلاعات به اظهارات یا نقل قول‌های مهم^۲ و ترکیب این اظهارات در قالب مضامین تحلیل می‌کند. در ادامه، پژوهشگر توصیفی زمینه‌ای^۳ از تجارب افراد (آنچه مشارکت‌کنندگان تجربه کرده‌اند) و همچنین توصیفی ساختاری^۴ از تجارب آنان (چگونگی تجربه آن‌ها بر اساس شرایط، وضعیت‌ها و بافت) و ترکیبی از توصیفات متنی و ساختاری برای نشان دادن ذات فراگیر آن تجربه ارائه می‌کند (کرسول، ۱۳۹۱: ۸۲).

جامعه هدف^۵ این پژوهش تمامی زنان مطلقه‌ی شهر دره شهر است که ازدواج مجدد نکرده‌اند. اطلاع‌رسان‌ها^۶ از طریق نمونه‌گیری هدف‌مند^۷ و در دسترس انتخاب شدند. مبنای تعداد اطلاع‌رسان‌ها معیار رسیدن به نقطه‌ی اشباع^۸ بود که با ۲۰ نمونه اشباع^۹ حاصل گردید (رک: جدول ۳). ابزار گردآوری اطلاعات، مصاحبه نیمه ساختاریافته^{۱۰} بود. متن مصاحبه‌ها به‌طور کامل و با شرح جزئیات پیاده شده تا بتوان به درک کاملی از آنچه مصاحبه‌شوندگان گفته‌اند دست یافت. بعد از این مرحله، محققان اقدام به کدگذاری اظهارات مشارکت‌کنندگان نموده و تم‌های فرعی و اصلی استخراج و تعریف شدند. قابلیت تصدیق^{۱۱} یافته‌ها از طریق حضور مستمر پژوهشگران در میدان تحقیق و رعایت دقیق و منظم مراحل پژوهش و قابلیت انتقال^{۱۲} یافته‌ها از طریق مقارنه و مقایسه یافته‌ها با پیشینه تجربی، چارچوب مفهومی و آرای اندیشمندان و صاحب‌نظران محقق گشت.

¹ Empirical phenomenology

² Significant statements or quotes

³ Textural description

⁴ Structural description

^۵ با توجه به ماهیت کیفی پژوهش، از اصطلاح جامعه هدف به‌جای جامعه آماری بهره گرفته شده است

⁶ Purposive sampling

⁷ Informant

⁸ Point of Saturation

⁹ Saturation

¹⁰ semi structured

¹¹ Credibility

¹² Transferability

جدول شماره چهار - مشخصات مشارکت‌کنندگان در این پژوهش

محل سکونت	تحت حمایت	نحوه زندگی	وضعیت فرزندان	سطح سواد	اشتغال	مدت طلاق (سال)	سن	کد
روستا	خانواده	با پدر و مادر	یک پسر	کاردانی	خانه‌دار	۱	۲۹	۱
شهر	خانواده	با پدر و مادر	بدون فرزند	دیپلم	بافته	۱	۲۷	۲
شهر	مستقل	با پدر و مادر	یک پسر	اول راهنمایی	آرایشگر	۵	۳۷	۳
شهر	کمیته	مستقل	یک دختر	پنج ابتدایی	خانه‌دار	۱۰	۴۰	۴
روستا	بهبیستی	با پدر و مادر	بدون فرزند	پنج ابتدایی	بافته	۱۲	۴۳	۵
روستا	خانواده	با پدر و مادر	بدون فرزند	دانشجو	خانه‌دار	۵	۳۲	۶
روستا	کمیته	تنها	یک دختر	بی سواد	خانه‌دار	۲۰	۴۷	۷
شهر	خانواده	با پدر و مادر	بدون فرزند	دانشجو	خانه‌دار	۳	۲۸	۸
شهر	بهبیستی	با برادر	بدون فرزند	بی سواد	خانه‌دار	۷	۴۷	۹
شهر	خانواده	با پدر و مادر	یک پسر	دیپلم	کشاورز	۱	۲۳	۱۰
روستا	خانواده	با پدر و مادر	یک پسر	دیپلم	خانه‌دار	۱	۲۵	۱۱
شهر	کمیته و بهبیستی	مستقل	چهار فرزند	بی سواد	خانه‌دار	۱۲	۴۷	۱۲
شهر	بهبیستی	با برادر و مادر	یک دختر	دیپلم	خانه‌دار	۴	۴۲	۱۳
روستا	کمیته	با پدر و مادر	بدون فرزند	دیپلم	خانه‌دار	۱	۳۰	۱۴
روستا	کمیته و بهبیستی	مستقل	هفت فرزند	بی سواد	کارگری	۶	۵۰	۱۵
روستا	خانواده و بهبیستی	با پدر و مادر	یک پسر	دیپلم	خانه‌دار	۸	۳۹	۱۶
روستا	خانواده	با پدر و مادر	بدون فرزند	دیپلم	خانه‌دار	۳	۲۷	۱۷
روستا	بهبیستی	با مادر	بدون فرزند	پنج ابتدایی	خانه‌دار	۵	۳۷	۱۸
روستا	بهبیستی	با خواهر	بدون فرزند	بی سواد	کارگری	۶	۳۵	۱۹
شهر	کمیته	مستقل	یک دختر	دیپلم	خانه‌دار	۸	۴۲	۲۰

۷. یافته‌ها:

یافته‌های این پژوهش دست‌یابی به هدف اصلی تحقیق که مطالعه پدیدارشناختی زندگی پس از طلاق زنان و پاسخ‌گویی به سه سؤال اصلی است. سؤال اول پژوهش در خصوص تجارب

زیسته زنان مطلقه است. اطلاع‌رسان‌ها این تجارب را در دو بُعد تجارب سلبی و تجارب ایجابی ذکر کرده‌اند. تجارب سلبی همان‌گونه که در جدول ۴ آمده‌اند بر معانات زنان از زندگی پس از طلاق و مشکلات و مصائبی که پیش رو داشته‌اند، دلالت دارند.

تألمات روحی زنان شامل دو بُعد ذهن و عین است. بُعد ذهنی گواهی بر احساس زوال، احساس درماندگی و بحران معنا است و بُعد عینی معرف پیامدهای نامناسب روحی و روانی طلاق‌اند:

طلاق موجب افسردگی‌ام شد و افسردگی‌ام آن قدر شدید بود که روی معده‌ام تأثیر گذاشت و چند ماهی هم بستری شدم. خیلی دوست دارم در جمع آشنایان و دیگران باشم ولی نمی‌توانم چون وقتی میان جمع، می‌روم، درگوشی بچ‌بچ می‌کنند که بیوه پولداری است؛ یعنی به جوهرهایی متلک بارم می‌کنند که مهریه‌ام را گرفته‌ام. یا وقتی به عروسی می‌روم، صاحب عروسی خوشش نمی‌آید. می‌گویند: قدمش برایمان خوب نیست، نحس است. من هم با این واکنش‌های اطرافیان، دیگر جسم و روح سالمی برایم نمانده است. شوقی برای بیرون رفتن ندارم. همیشه در کنج خانه مثل اسیری در قفس، خود را حبس کرده‌ام و تنها همدم اشک دیدگانم است. فضای درون خودم و نگاه‌های بیرون طوری است که فکر می‌کنم اگر در جمع قرار بگیرم باید همیشه سرم پایین باشد و هیچ نگویم. به‌ناچار برای رهایی از نیش زبان و نگاه سنگین اطرافیان خودم را در کنج خانه زندانی کرده‌ام (کژال ۳۸ ساله).

بحران استقلال، مقوله دیگری است که زندگی پس از طلاق را برای زنان مطلقه ناگوار ساخته است. خانواده و جامعه با کنترل شدید زنان، فردیت آنان را مخدوش نموده‌اند. خانواده از یک سو، با اعمال محدودیت‌های مختلف نظیر محدودیت ارتباط با دیگران و خروج از منزل و محدودیت آرایش کردن و انتخاب لباس، نظام ترجیحات زن را تحت سیطره خویش قرار داده و از او موجودی منقاد ساخته است. جامعه نیز با نظارت شدید بر حرکات و سکنتات زنان مطلقه، احساس آزادی را از آنان سلب نموده است.

تا زمانی که جدا نشده بودم، خیلی راحت سوار ماشین فامیل‌ها می‌شدم و با آن‌ها رفت‌وآمد داشتم. رابطه‌ام با همسایه‌ها خوب بود. کسی کاری به کارم نداشت؛ اما از زمانی که جدا شدم جرأت نمی‌کنم، سوار ماشین فامیل بشوم یا دیر به خانه بیایم یا با مردهای فامیل حرف بزنم؛ مثلاً پسری عموی خودم اگر دو بار مرا به خانه برساند، همه می‌گویند: سر و سری بینشان هست. هرچه انگ و تهمت به ذهنشان می‌رسد، به من نسبت می‌دهند. متأسفانه مردم خیلی زود قضاوت می‌کنند (شهرین ۲۵ ساله).

مردم زن مطلقه را درک نمی‌کنند. هرگونه تهمت و انگ که بخواهند، به او می‌زنند و در خیلی از چیزها او را محدود می‌کنند؛ مثلاً بیرون رفتن، آرایش کردن، لباس شاد و رنگی پوشیدن، با دیگران رفت‌وآمد داشتن و حتی لاک زدن را برای زن بیوه زشت می‌دانند و اگر زن مطلقه، این کارها را انجام بدهد، تصورشان این است که این زن برای جلب نظر شخص خاصی این کارها را انجام می‌دهد؛ و یا اگر بعد از مدت کوتاهی از طلاقش خواستگار داشته باشد، می‌گویند: بله، به خاطر همین، بوده که از شوهرش جدا شده است. اگر هم خواستگار مورد خوبی باشد، مجبوری به خاطر این دیدگاه بد مردم، درخواستش را قبول نکنی (سهیلا ۳۷ ساله).

طرد اجتماعی، پیامد ناگوار دیگری است که زنان مطلقه روایت‌گر آن بوده‌اند. طرد اجتماعی زنان شامل بی‌مأوی‌ی و بی‌پناهی آنان، تجربه فقر و داغ ننگ است. زنان مطلقه از یک سو شاهد شانه خالی کردن دوستان و آشنایان از پذیرش و حمایت اجتماعی آنان‌اند و از سوی دیگر با انبوهی از مشکلات اقتصادی و معیشتی مواجه‌اند. مشکلاتی که گاه خانواده و دوستان و خویشاوندان نسبت به رفع آن‌ها بی‌تفاوت‌اند. در کنار چنین تنگناهایی، داغ ننگ ناشی از شنیدن انواع تهمت‌ها و طعنه‌ها و برچسب‌ها نیز مزید بر علت شده و زندگی را بر آنان دشوار ساخته است.

تهمت‌های مردم، نگاه‌های معنادارشان به من، سرزنش شدنم توسط خانواده‌ام و متلک زدن اطرافیان، خیلی مرا اذیت می‌کند. جرأت نمی‌کنم با یکی دهن به دهن شوم، هرچه بد و ناسزا است به من نسبت می‌دهند و طلاقم را به رخم می‌کشند و با گستاخی تمام می‌گویند: که اگر زن خوبی بودی، طلاق نمی‌گرفتی. تو ولگرد خیابانی بودی و همین کارها را می‌کردی که شوهرت چند ماه چند ماه ولت می‌کرد و می‌رفت. من هم هیچ جوابی ندارم (محبوبه ۳۹ ساله).

محدودیت ازدواج مجدد زنان مطلقه معضل دیگری است که در گستره تجارب زیسته سلبی آنان قرار دارد. این محدودیت‌ها شامل تصورات نامناسب زنان از مرد و یادآوری شکست‌های پیشین، موانعی نظیر کبر سن و کمینگی سرمایه جنسی (زیبایی) و هراس از آینده به دلیل نگرانی از آینده مبهم خود و فرزندانشان است.

آینده‌ام را خوب نمی‌بینم. هرچه باشد، من، یک زن مطلقه هستم با یک بچه که هیچ درآمدی ندارم. نمی‌دانم آینده خودم و پسرم چگونه رقم خواهد خورد؟ برای یک زن مطلقه هر اتفاقی ممکن است، پیش بیاید و حتی ممکن است که تا آخر عمر رنگ خوشی به خود نبیند (مریم ۲۹ ساله). من زندگی‌ام را سرد و تاریک می‌بینم چون به داشتن آینده‌ای خوب، امیدی ندارم. من الان چهار سال است که طلاق گرفته‌ام. در این مدت جز بدبختی، چیز دیگری ندیده‌ام. هیچ نقطه روشنی در زندگی‌ام احساس نمی‌کنم. روز به روز وضعیتم بدتر می‌شود. دخترم بزرگ شده است و نیازهای بیشتری دارد. من نمی‌توانم نیازهایش را برطرف کنم (الهام ۴۲ ساله). به آینده امیدی ندارم. آینده برایم مبهم است. سر دوراهی قرار گرفته‌ام. به هیچ‌کس اعتماد ندارم. نمی‌دانم چه بر

سرم خواهد آمد؟ با این شرایط نامطلوبی که داریم از آینده می‌ترسم
(مهری ۲۸ ساله).

جدول شماره پنج- تجارب زیسته سلبی زنان مطلقه از طلاق

تم اصلی	مقوله سطح ۲	مقوله سطح ۱	مفهوم
	تألمات روحی	احساس زوال روحی	احساس ضعف، احساس سرافکنندگی، احساس خجالت، احساس تنهایی
		احساس درماندگی	بدبخت تلقی شدن زن مطلقه، ترحم گزنده خانواده، ترحم گزنده خویشان، ترحم گزنده سایرین
		بحران معنا	پوچ‌انگاری دنیا، احساس بی‌ارزشی زندگی، حسرت آرزوهای بربادرفته
		فرسایش روحی	افسردگی، اضطراب، ترس، زودرنجی، گوشه‌گیری، اعتمادبه‌نفس پایین، نداشتن آرامش، هجوم فکر و خیال
تجارب زیسته سلبی پس از طلاق	بحران استقلال	حصر خانگی	تصنبات خانوادگی، محدودیت حضور زن در جشن‌ها و بازار و ارتباط با دیگران
		حذف فردیت	محدودیت آرایش کردن و لباس باب میل پوشیدن و استفاده از زیورآلات
		کنترل اجتماعی مضاعف	زیر ذره‌بین جامعه بودن، رصد شدن حرکات و سکنات، تذکر خوردن
تجارب زیسته سلبی پس از طلاق	طرد اجتماعی	بی‌مأویبی	بی‌توجهی دیگران، تنها ماندن، دربه‌دری، بی‌احترامی همسایه‌ها، روی برتافتن خویشاوندان، سرد برخورد کردن دوستان، عدم‌حمایت مالی خانواده
		تجربه فقر بی‌حامی	تجربه فقر، نداشتن درآمد، وابستگی مالی به دیگران، حسرت نیازهای برآورده نشده معیشتی
		داغ‌ننگ	قضاوت ناصواب مردم، برجسب خوردن، طعنه شنیدن، تهمت خوردن، هدف شایعات شدن
تجارب زیسته سلبی پس از طلاق	محدودیت ازدواج مجدد	تصورات نامناسب	تصور بی‌وفایی مردان، تنفر از مردان، یادآوری شکست پیشین
		محدودیت‌های انتخاب	بیماری، کبر سن، فقر سرمایه جنسی، محدودیت‌های انتخاب،
		آینده هراسی	هراس از شکست مجدد، نگرانی از آینده، ابهام آینده، نگران آینده فرزندان

تجارب زیسته ایجابی زنان که در جدول ۵ ذکر شده‌اند، بیانگر احساس خوب زنان نسبت به زندگی پس از طلاق و رضایت از آن است. به‌عبارتی‌دیگر، در مقابل زنانی که طلاق را تهدید تلقی کرده‌اند، زنان دیگری هستند که طلاق را فرصت دانسته‌اند. چنین فرصتی برآیند حمایت و

پذیرش اجتماعی خانواده و خویشاوندان از طلاق، رضایت زنان مطلقه از زندگی فعلی و حس خوب نسبت به آن داشتن و احساس آسایش و آرامش روانی در زندگی کنونی است.

احساس می‌کنم که از کابوس وحشتناکی بیدار شده‌ام و زندگی اون ور خویش را داره نشونم میده. وقتی که شرایط خوب الآن را با دوران زندگی پردرد و سرم با شوهر قبلی‌ام مقایسه می‌کنم احساس می‌کنم که از تاریکی به‌سوی نور آمده‌ام. الآن از زندگی خودم خیلی راضی هستم و فعلاً فکر ازدواج مجدد در سرم نیست چون نمی‌خوام این لحظات خوب رو از دست بدم (بهار ۳۰ ساله).

جدول شماره شش - تجارب زیسته ایجابی زنان مطلقه از طلاق

مفهوم	مقوله سطح ۱	مقوله سطح ۲	تم اصلی
حمایت خویشاوندان، ابتهاج خانواده و خویشاوندان،	حمایت و پذیرش اجتماعی	حمایت و پذیرش اجتماعی	تجارب زیسته ایجابی پس از طلاق
رضایت از زندگی فعلی، رهایی از دغدغه‌های پیشین، حس خوب به زندگی داشتن، کسب استقلال	رضایت از زندگی	استقرار و استمرار زندگی	
کسب آرامش و آسایش روحی و روانی، رهایی از ترس مداوم، رهایی از اضطراب	آسایش و آرامش روحی و روانی		

طلاق همواره از نظر زنان با خوانش‌های مختلفی مواجه بوده است، با دلالت‌های معنایی متفاوت. آنان تعاریف مختلفی از طلاق ارائه نموده‌اند. با توجه به مقولات جدول شماره ۶، این خوانش‌ها و دلالت‌ها در دو بُعد سلبی و ایجابی قرار دارند. طلاق در خوانش ایجابی زنان مطلقه، به‌مثابه آزادی است. این آزادی برآیند تولدی دیگر و کسب آسایش و آرامش است. طلاق از این منظر به‌منزله خروج از دشواری‌های و بازسُرایی و بازتعریف زندگی برای کسب استقلال در سایه آرامش روحی و روانی است. خوانش سلبی طلاق از نگاه جمعی دیگر از اطلاع‌رسان‌ها به‌منزله گرفتاری و دربند شدن است. در این تعریف، طلاق به‌مثابه شکست در زندگی، احساس بی‌مقداری و تحت نظارت شدید خانواده و جامعه قرار گرفتن است.

جدول شماره هفت- دلالت معنایی زنان مطلقه از طلاق

مفهوم	مقوله سطح ۱	مقوله سطح ۲	تم اصلی	
طلاق: خروج از دشواری‌ها، تولدی دیگر، باز سُرایی زندگی، نغمه خوش زندگی	طلاق تولدی دیگر	طلاق به‌مثابه آزادی	دلالات معنایی ایجابی طلاق	
	طلاق به‌مثابه آسایش، استقلال، آسایش، آرامش			طلاق به‌مثابه آسایش
طلاق آغاز: بدبختی، دربه‌دری، شکست، فقر، بی‌پناهی	طلاق به‌مثابه شکست	طلاق به‌مثابه گرفتاری مجدد	دلالات معنایی سلبی طلاق	
	طلاق آغاز: فروپاشی اعتمادبه‌نفس، فرسایش قدر و منزلت، احساس نقصان، مطابق میل دیگران رفتار کردن			طلاق به‌مثابه بی‌مقداری
	طلاق به‌مثابه: در بند بودن، تهمت خوردن، طعنه شنیدن، نظارت و محدودیت،			طلاق به‌مثابه در بند بودن

تصویری که زنان از «مرد» دارند قبل و بعد از طلاق با یکدیگر متفاوت است. با توجه به مقولات جدول شماره ۷، زنان اظهار داشته‌اند که در آغاز زندگی مشترک، مرد را به‌مثابه یک حامی قابل اعتماد دانسته‌اند که مایه قوت قلب است و پاسخ‌گوی نیازها و برآورنده آرزوهای آنان است. کسی که بار زندگی را به دوش می‌کشد تا موجبات آسایش زن و فرزندانش را مهیا سازد؛ اما بعد از طلاق، چنین خوانشی تغییر کرده و شاهد بازتعریف آن هستیم. مرد از منظر زنان مطلقه، شریکی متزلزل است. موجودی است که واجد تمام صفات نامناسب اخلاقی و اجتماعی است. فردی است کام‌جو و خیانت‌پیشه که بازیچه دست دیگران است.

تصور من از مرد، قبل از ازدواج، خوب بود. اعتقاد داشتم که باید یک مرد در زندگی زن باشد. مردی که مسؤولیت‌پذیر باشد و بتواند تکیه‌گاهی محکم و پشتوانه‌ای قوی برای زندگی باشد (مهسا ۳۷ ساله). مرد؛ یعنی یک زندگی آرام و همراه با رفاه. زن با وجود مرد هیچ کمبودی را در زندگی احساس نمی‌کند (الناز ۳۲ ساله). مرد؛ یعنی، کسی که وجودش آرامش روح و روان و ایجادکننده زندگی پر از آسایش است. مرد؛ یعنی، خوشبختی برای زن (نرگس ۴۱ ساله). مرد؛ یعنی، کسی که به تو وفادار است و در

کنارش بودن برای آرامش‌بخش و برطرف‌کننده نیازهای عاطفی و احساس تنهایی نکردن است (سمیرا ۳۲ ساله).

من با شناختی که از مردها پیدا کردم، باورم این است که هیچ مردی صادق نیست. اول چهره واقعی خودشان را پنهان می‌کنند اما به مرور زمان آن روی واقعی آنها آشکار می‌شود. کلاً من معتقدم که مردها پنهان‌کارند و هیچ صداقتی ندارند (مهسا ۳۷ ساله). من از مردها، نفرت دارم به آنها اعتماد ندارم چون قابل اعتماد نیستند. به نظر من مردها همه خیانت‌کارند. الان دیگر در این عصر و زمانه، هیچ مرد پاکی وجود ندارد (نرگس ۴۱ ساله). به نظرم مردها بی‌اخلاق هستند. بعضی از زن‌ها خیلی صبر دارند که آنها را تحمل می‌کنند. خیلی از زن‌ها واقعاً از سر ناچاری مجبورند، بسوزند و بسازند ولی من معتقدم، مردی که بی‌اخلاق است، غیرقابل تحمل است (سمیرا ۳۲ ساله).

جدول شماره هشت - دلالت معنایی زنان مطلقه از مفهوم مرد قبل و بعد از طلاق

مفهوم	مقوله سطح ۱	مقوله سطح ۲	مقوله سطح ۳
حامی، پشتوانه، قوت قلب، مایه آرامش، پاسخ‌گوی نیازهای عاطفی، برآورنده آرزوها، به دوش کشنده بار زندگی، مایه استغنائی مالی از دیگران	مرد به‌مثابه شریکی استوار	دلالت معنایی مرد قبل از طلاق	دلالت معنایی پیشین و فعلی از مرد
غیرقابل اعتماد، کام‌جو، فرصت طلب، دروغ‌گو، خیانت‌پیشه، بی‌وفا، بدبین، پنهان‌کار، تهمت‌زن، بازیچه دیگران،	مرد به‌مثابه شریکی متزلزل	دلالت معنایی مرد پس از طلاق	

۸. نتیجه‌گیری و بحث

طلاق به فرآیند قانونی فسخ ازدواج گفته می‌شود و به همسران قبلی اجازه می‌دهد که در صورت تمایل، مجدداً ازدواج کنند (کندل، ۱۳۹۲: ۴۷۲). طلاق برای مردان و زنانی که از یکدیگر جدا شده‌اند دارای دلالت‌های معنایی مختلفی است که ریشه در تجربه زیسته این پدیده اجتماعی

دارند. تجربه‌ی زیسته‌ی زنان ایلامی از طلاق، روایت مبهمی است که در حوزه‌ی پژوهش‌های جامعه‌شناختی کمتر مورد توجه بوده و این خلأ ضرورت درون‌فهمی آن را دوچندان کرده است.

مطالعه‌ی پدیدار شناختی تجربه‌ی زیسته‌ی زنان مطلقه‌ی شهرستان دره شهر بر مبنای سه سؤال انجام پذیرفت. سؤال اول در خصوص چگونگی تجارب زیسته‌ی زنان مطلقه و سؤالات دوم و سوم شامل دلالت معنایی زنان مطلقه از طلاق و خوانش پیش و پس از طلاق آنان از مفهوم مرد است.

تجارب زیسته‌ی زنان از طلاق شامل دو نوع تجربه‌ی سلبی و ایجابی است. تجارب زیسته‌ی سلبی آنان دربرگیرنده‌ی تألمات روحی، بحران استقلال، طرد اجتماعی و محدودیت‌های ازدواج مجدد است. تجارب زیسته‌ی سلبی برآیند دو سازوکار نظارت شدید اجتماعی و برحسب است که طرد اجتماعی و جداافتادگی زنان را در پی داشته است.

زنان مطلقه از این‌که همواره در زیر ذره‌بین نزدیکان و دیگران قرار دارند اظهار نگرانی و تشویش نموده‌اند. این نظارت به تعبیر آلن بیرو شامل «مجموع وسایل و شیوه‌هایی است که با استفاده از آن‌ها، یک گروه یا یک واحد، اعضای خود را به پذیرش رفتارها، هنجارها، قواعدی در سلوک و حتی آداب و رسوم منطبق با آنچه گروه مطلوب تلقی می‌کند، سوق می‌دهد» (بیرو، ۱۳۶۶: ۳۴۸). نظارت اجتماعی اعمال‌شده بر زنان مطلقه نه از نوع اقناع‌سازی که از نوع مجازات حقوقی و تنبیه است. نتیجه‌ی چنین سوق دادنی از نظر زنان مطلقه چیزی جز پریشان‌خاطری نیست. این پریشان‌حوالی با نظریات مربوط به اضطراب اجتماعی هم‌سو است. «اضطراب اجتماعی ترس شدید و دائم از یک موقعیت جمعی یا عملکردی است که طی آن فرد در برابر چشمان افراد ناآشنا قرار می‌گیرد و این احتمال وجود دارد که دیگران او را مورد موشکافی قرار دهند. فرد در چنین موقعیتی می‌ترسد به‌گونه‌ای رفتار کند که تحقیر یا شرم‌منده شود، از این‌رو از رفتارهای بین فردی خودداری می‌کند» (کلاتری و تقی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

اضطراب اجتماعی سبب کاهش اعتمادبه‌نفس زنان و خوانش فروکاسته‌ای از توانمندی‌هایشان شده است. این یافته با مباحث مربوط به خود‌پنداره‌ی منفی هم‌خوانی دارد. «پژوهش‌های متواتر علمی نشان داده است که زندگی ما تا حد زیادی تحت تأثیر ادراکی است که درباره‌ی خود داریم (خودپنداره). هر چه ذهن ما خلاق باشد و قدرت انتزاع آن توسعه یابد، آدمی

می‌تواند تصور بهتری از خود در ذهن پرورش بدهد و نیروی آزاد شده از این «خودانگاره» را رها سازد و به زندگی خویش روانه کند» (فراستخواه، ۱۳۹۶: ۲۲).

زنان مطلقه به‌عنوان افرادی بدون حامی همواره در تیررس نگاه مظنون جامعه بوده‌اند. نگاهی تردیدآمیز که لبریز از برچسب‌هایی است که ابداع‌کنندگان برای هم‌نوا ساختن زنان با قوانین و هنجارهای مورد انتظار خود ایجاد کرده‌اند. چنین یافته‌ای با نظریه برچسب اجتماعی هوارد بکر و داغ ننگ گافمن سنخیت دارد.

نظریه برچسب زدن داعیه‌دار آن است که «انحراف در فرآیندی اجتماعی شکل می‌گیرد که طی آن، نهادهای کنترل اجتماعی افراد معینی را منحرف معرفی می‌کنند و در نتیجه، این افراد نیز برچسبی را که به آنان زده‌اند را می‌پذیرند و بر اساس آن عمل می‌کنند» (کندال، ۱۳۹۲: ۳۰۶). از دیدگاه هوارد بکر (۱۹۶۳)، ابداع‌کنندگان اخلاق غالباً کسانی هستند که قوانین تعیین‌کننده رفتار مرسوم و کج‌روی را وضع می‌کنند. بکر معتقد است، ابداع‌کنندگان اخلاق برای تعیین قوانینی که انتظار دارند دیگران آن‌ها را به کار بگیرند، از دیدگاه‌های خود درباره «حق» و «باطل» استفاده می‌کنند. همچنین برچسب انحراف را به دیگران می‌زنند (همان: ۳۰۶-۳۰۵).

از نظر گافمن، داغ ننگ با نسبت دادن صفتی که در بطن تصاویر کلیشه‌ای ناشایست حک شده است اعضای گروه اجتماعی را بی‌اعتبار می‌کند و هویت تباه‌شده برای آنان بر جای می‌دهد پدیده‌ای که هم با یک نقص آشکار می‌تواند حضور یابد و هم با ویژگی‌هایی که آشکار نیست اما ناشایست تلقی می‌شوند (رامسدن، ۲۰۰۹ به نقل از قانع عزآبادی و قاسمی، ۱۳۹۶).

برچسب اجتماعی و داغ ننگ سبب طرد اجتماعی زنان مطلقه شده است. این طرد موجبات بی‌مأوایی زنان را در لحظات دشوار فقر اقتصادی فراهم ساخته است. / «طرد اجتماعی عبارت است از محرومیتی طولانی‌مدت که به جدایی از جریان اصلی جامعه می‌انجامد فرآیندی که در نتیجه آن افراد و گروه‌های اجتماعی معینی از اجتماع طرد و به حاشیه رانده می‌شوند» (سفیری و همکاران، ۱۳۹۹). طرد اجتماعی و فقر برگرفته از دیدگاه آمارتیا سن^۱ موسوم به ناکامی قابلیت^۲ هستند با این تفاوت که در رویکرد طرد اجتماعی این ناکامی به معنی ناتوانی در مشارکت و یا

^۱ Amartya Sen

^۲ Capability Failure

ناتوانی عملکردی^۱ است و برای فهمیدن و سنجیدن رابطه افراد با حوزه‌های متفاوت جامعه به کار می‌رود ولی مفهوم فقر محدود به کمبود اقتصادی است. طرد در یک صورت‌بندی جامع‌تر فرآیند ممانعت از ورود فرد به عرصه‌های نظام اقتصادی اجتماعی سیاسی یا فرهنگی در جامعه است (سفیری و همکاران، ۱۳۹۹).

تجارب زیسته سلبی زنان در این پژوهش با یافته‌های پژوهشی یاریگر روش (۱۴۰۱)، رضایی نسب (۱۴۰۰)، عبداللهی و همکاران (۱۳۹۹)، امانی و همکاران (۱۳۹۸)، حیاتی و سلمانی (۱۳۹۷)، خلج آبادی و اژدری (۱۳۹۷)، خجسته مهر و همکاران (۱۳۹۶)، نیکبخت و نصرآبادی (۱۳۹۵)، حامد قمر و فائز فایزان (۲۰۲۱) و پیرک و همکاران (۲۰۱۹) سنخیت دارند.

تجارب ایجابی برخی دیگر از زنان مطلقه از طلاق شامل موردپذیرش اجتماعی قرار گرفتن، رضایت از زندگی و آسایش و آرامش روحی و روانی است. این احساس خوشایند ریشه در حمایت اجتماعی دارد و این یافته با مباحث این حوزه هم‌دستان است؛ زیرا «حمایت اجتماعی به این مسأله می‌پردازد که فرد در زندگی خود و هنگام مشکلات از هم‌فکری و مساعدت‌های اطرفیان خود (خانواده و دوستان و...) بهره‌مند شود و بتواند با آن‌ها احساس نزدیکی کند (نصیری ولیک بنی و عبدالملکی، ۱۳۹۵). یافته به‌دست‌آمده مؤید نظریه کهن و ویلز است که بیانگر محقق شدن چهار نوع حمایت اجتماعی عزتمند، اطلاعاتی، عاطفی و ابزاری است. تجارب ایجابی زنان با یافته‌های پژوهش حسنی و همکاران (۱۳۹۲) هم‌سو می‌باشد.

دلالت معنایی مختلف زنان مطلقه نسبت به یک رخداد (تجربه طلاق) با بحث دگرگونی ارزش‌ها و جهان‌بینی‌های اینگلهارت^۲ هم‌سوئی دارد. اینگلهارت بر این باور است که ما تفاوت‌های پایدار اما نه غیرقابل‌تغییری را میان ارزش‌ها، نگرش‌ها و عادات مردمان گوناگون می‌یابیم. این بدین معنی است که افراد و گروه‌های مختلف مردم در موقعیت‌های مشابه واکنش متفاوتی دارند (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۴۷۷).

دلالت معنایی زنان از طلاق سؤال دوم تحقیق است که اطلاع‌رسان‌ها دو خوانش سلبی و ایجابی از آن داشته‌اند. طلاق از یک‌سو برای برخی از زنان به‌مثابه آزادی است و برای گروهی

^۱ Functioning Failure

^۲ Ronald Inglehart

دیگر از آنان به مثابه گرفتاری. این دلالت‌های معنایی ریشه در نحوه مواجهه خانواده‌ها، خویشاوندان و جامعه با پدیده طلاق و میزان پذیرش و حمایت اجتماعی آنان از زنان مطلقه است. این یافته با مباحث نظری داغ ننگ و طرد اجتماعی هم‌سو است.

سؤال آخر پژوهش به تعریف زنان پیش و بعد از طلاق از مفهوم «مرد» مربوط می‌شود. زنان قبل از طلاق با خوانشی مثبت از مرد وارد زندگی مشترک شده‌اند. مرد از نظر آنان به مثابه شریکی قابل اعتماد است که می‌توان مسیر زندگی را با آسودگی در کنار او پیمود؛ اما پس از طلاق و جدایی، خوانش آنان از مرد تغییر کرده و آنان مرد شریکی متزلزل دانسته‌اند که واجد تمام رذایل اخلاقی است. این دگرگونی معنا با نظریه دگرگونی مردانگی و زنانگی «کانال» هم‌سو می‌باشد.

کانال اعتقاد دارد که جلوه‌های بسیار مختلفی از مردانگی و زنانگی وجود دارند که به صورت سلسله مراتبی منظم می‌شوند (گیدنز، ۱۳۸۸: ۱۷۵). کانال از «تیپ‌های ایده‌آل» تصنعی مردانگی و زنانگی در سلسله مراتب خویش استفاده می‌کند. در رأس این سلسله مراتب مردانگی هژمونیک^۱ قرار دارد (همان). سایر مردانگی‌ها شامل، مردانگی هم‌دست، مردانگی زیردست می‌باشند.

یافته‌های به دست آمده از این پژوهش دارای وجوه مشابهت و مفارقت با پژوهش‌های پیشین است. وجه مشابهت مقولات به دست آمده عبارت‌اند از: مشکلات مالی و اقتصادی (حسنى و همکاران، ۹۲؛ نیکبخت نصرآبادی، ۹۵؛ آزمند و اژدری، ۹۷ و یاریگروش، ۱۴۰۱)، مشکلات روحی و روانی فرد (حسنى و همکاران، ۹۲؛ نیکبخت نصرآبادی، ۹۵؛ آزمند و اژدری، ۹۷؛ عبداللهی، ۹۹؛ یاریگروش، ۱۴۰۱)؛ مشکلات روحی و روانی فرزندان (خجسته‌مهر، ۹۶؛ امانی، ۹۸؛ یاریگروش، ۱۴۰۱)؛ ابهام آینده فرزندان (حسنى و همکاران، ۹۲؛ آزمند و اژدری، ۹۷)؛ ابهام آینده فرد (حسنى و همکاران، ۹۲)؛ برچسب خوردن، طرد اجتماعی (حسنى و همکاران، ۹۲؛ نیکبخت نصرآبادی، ۹۵؛ خلج آبادی، ۹۶؛ یاریگروش، ۱۴۰۱)، تعارض و تنش با خانواده (حسنى و همکاران، ۹۲، نیکبخت نصرآبادی، ۹۵؛ عبداللهی، ۹۹)، احساس ناامنی (عبداللهی، ۹۹؛ یاریگر روش، ۱۴۰۱)، نگرش منفی به مرد (عبداللهی، ۹۹)، فشار اجتماعی (حسنى و همکاران، ۹۲).

وجه مفارقت یافته‌های به دست آمده که سبب تمایز آن از پژوهش‌های مشابه شده است مقولاتی است که عبارت‌اند از: بحران معنا، حصر خانگی، حذف فردیت، بی‌مأوایی، داغ ننگ،

¹ Hegemonic masculinity

محدودیت‌های انتخاب مجدد، تجارب زیسته‌ی سلبی و ایجابی، دلالت معنایی ایجابی طلاق، دلالت معنایی از مرد قبل و بعد از طلاق. در این پژوهش تجربه‌ی زیسته‌ی زنان از زندگی پس از طلاق در سطح خرد، میانی و کلان مطالعه شده است که بر جامعیت یافته‌ها افزوده است.

منابع

۱. آرمند، محمدعلی و آرام اژدری (۱۳۹۷) «زندگی زنان پس از طلاق با رویکردی کیفی (مطالعه موردی: شهرستان شاهین دژ)»، پژوهش‌های جامعه‌شناختی، دوره ۱۲، شماره ۳ و ۴، شماره پیاپی ۴۵، زمستان: ۲۵-۷.
۲. آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶) جامعه‌شناسی خانواده ایرانی، تهران: سمت.
۳. آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۹) جامعه‌شناسی ایران: جامعه‌شناسی مناسبات بین نسلی، تهران: علم.
۴. آقایی، ابراهیم (۱۳۹۴) «مطالعه تجربه زیسته مردان و زنان طلاق گرفته شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه خوارزمی.
۵. اردلی، نسرين؛ عطاری، یوسفعلی و فاطمه جوادزاده شهشهانی (۱۴۰۰) «مطالعه تجربه زیسته زوج‌های در معرض طلاق و طلاق گرفته شهر اهواز و و تدوین بسته آموزشی پیشگیری از طلاق»، توسعه اجتماعی، دوره ۱۵، شماره ۳، پیاپی ۵۹، خرداد: ۱۴۰-۱۰۷.
۶. اسکندر پور، هدی (۱۳۹۵) «رابطه تاب‌آوری و رضایت زناشویی با میزان طلاق در زوجین شهر ایلام»، پنجمین کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
۷. اسماعیلی، عبدالله و احسان صید یوسفی (۱۳۹۶) «تأثیر تعامل خانواده و ماهواره در بروز پدیده طلاق (شهر ایلام)»، اولین کنگره بین‌المللی پژوهش‌های تخصصی در علوم، مهندسی و فناوری‌های دانشگاهی.
۸. اعزازی، شهلا (۱۳۸۶) جامعه‌شناسی خانواده با تأکید بر نقش ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
۹. افشانی، سید علیرضا و نفیسه محمدی (۱۳۸۴) «رابطه سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی در بین بیماران مبتلا به دیابت در شهر یزد»، پژوهش‌نامه مددکاری اجتماعی، سال دوم، شماره ۶، زمستان: ۷۴-۴۱.
۱۰. امانی، زکیه؛ زهرا کار، کیانوش و علیرضا کیامنش (۱۳۹۸) «شناسایی پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان؛ مطالعه کیفی»، فصل‌نامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، دوره ۱۴، شماره ۴۷، تابستان: ۸۱-۵۹.

۱۱. اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳) *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران: کویر.
۱۲. بودلایی، حسن (۱۳۹۵) *روش تحقیق پدیدارشناسی*، تهران: جامعه‌شناسان.
۱۳. بودون، ریمون و فرانسوا بوریکو (۱۳۸۵) *فرهنگ جامعه‌شناسی انتقادی*، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، تهران: فرهنگ معاصر.
۱۴. بیرو، آلن (۱۳۶۶) *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه بافر ساروخانی، تهران: کیهان.
۱۵. پیری، روضان (۱۳۸۶) «عوامل مؤثر در طلاق بر حسب طبقه اجتماعی مطالعه موردی استان ایلام»، *مجموعه مقالات همایش آسیب‌های اجتماعی شهرستان دره شهر*.
۱۶. حسنی، رضا؛ قدرتی، حسین و مهناز امیر پور (۱۳۹۲) «پیامدهای طلاق برای زنان مطلقه‌ی شهر مشهد (یک پژوهش کیفی)»، *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، سال دهم، شماره‌ی ۴ و دوم، پاییز: ۳۳-۴۹.
۱۷. حیاتی، مژگان و شهلا سلیمانی (۱۳۹۷) «پیامدهای طلاق برای فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی»، *رویش روان‌شناسی*، سال ۷، شماره ۱۱، شماره‌ی پیاپی ۳۲، زمستان: ۲۷۳-۲۸۸.
۱۸. خجسته مهر، رضا؛ فلاحی خشک ناب، مسعود؛ حجاری، سارا و منصور سودانی (۱۳۹۶) «فرزندپروری پس از طلاق: یک پژوهش کیفی»، *تحقیقات علوم رفتاری*، دوره ۱۵، شماره ۲: ۲۳۹-۲۴۵.
۱۹. خلیج آبادی فراهانی، فریده، تنها، فاطمه و فاطمه ابوترابی زارچی (۱۳۹۶) «تجربه زیسته‌ی زنان مطلقه شهر ساوه در حوزه روابط خانوادگی و اجتماعی»، *زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*: دوره ۱۵، شماره ۲: ۲۴۰-۲۲۳.
۲۰. رستگار خالد، امیر (۱۳۸۴) «گسترش نقش زنان در جهت حمایت‌های شغلی - خانوادگی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۴: ۱۶۵-۱۲۶.
۲۱. رضایی نسب، زهرا (۱۴۰۰) «فرآیند شکل‌گیری طلاق در بین زنان مطلقه شهر ایلام»، *مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۱۲، شماره ۱: ۳۳۲-۲۹۹.
۲۲. زارعی، فاطمه؛ مرقاتی‌خویی، عفت‌السادات؛ تقدیسی، محمدحسین؛ صلحی، مهناز؛ نجات، سحرناز؛ شجاعی‌زاده، داوود؛ رجعتی، فاطمه و اعظم رحمانی (۱۳۹۲) «طلاق از دیدگاه

- زن مطلقه: پژوهش کیفی»، نشریه تحقیقات کیفی در علوم سلامت، دوره ۲، شماره ۳: ۲۴۷-۲۳۴.
۲۳. زاهدی اصل، محمد و صلاح‌الدین صالح (۱۳۹۳) «حمایت اجتماعی و میزان سلامت اجتماعی همسران جانبازان اعصاب و روان شهر تهران»، فصل‌نامه پژوهش‌نامه مددکاری، دوره ۱، شماره ۱، پیاپی ۱: ۲۴۴-۲۰۷.
۲۴. ساروخانی، باقر (۱۳۷۹) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سروش.
۲۵. سازمان ثبت احوال کشور (۱۳۹۹) تحلیل آماری ازدواج و طلاق ایرانیان، تهران: سازمان ثبت احوال کشور.
۲۶. سال‌نامه آمارهای جمعیتی ۱۳۹۹ استان ایلام (۱۳۹۹) ایلام: اداره کل ثبت‌احوال استان ایلام.
۲۷. سفیری، خدیجه؛ احیایی، پویان و آیدا مرکزی (۱۳۹۹) «بررسی جامعه‌شناختی احساس طردشدگی زنان در بین خانواده‌های زن سرپرست تحت پوشش اداره بهزیستی شهر مشهد»، مطالعات اجتماعی و روان‌شناختی زنان، سال ۱۸، شماره ۱، بهار: ۱۰۴ - ۶۵.
۲۸. شفیعی‌نیا، اعظم؛ فرزاد، ولی‌اله؛ حسینیان، سیمین و خدیجه ابوالمعالی الحسینی (۱۴۰۰) «تجربه زیسته زنان مطلقه با طلاق‌های غیرمنتظره: یک مطالعه کیفی»، خانواده درمانی کاربردی، دوره ۲، شماره ۴: ۲۱۴-۱۹۲.
۲۹. شیری، سمیه و قباد بهامین (۱۳۹۳) «بررسی رابطه بین آلکسی تایمیا بر رضایت زناشویی در متقاضیان طلاق شهر ایلام»، نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی: ۲۲-۱۴.
۳۰. عبداللهی، اصغر؛ احدی، حسن؛ تاجری، بیوک و کبری حاج‌علیزاده (۱۳۹۹) «تجربه طلاق از منظر زوجین مطلقه در شهر تهران (در پنج سال اول زندگی)»، مطالعات راهبردی زنان، دوره ۲۳، شماره ۸۹: ۱۶۲-۱۴۳.
۳۱. فراستخواه، مقصود (۱۳۹۶) ذهن و همه چیز: طرح‌واره‌هایی برای زیستن، تهران: کرگدن.
۳۲. فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۹۲) طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت، تهران: جامعه‌شناسان.

۳۳. قانع عزآبادی، فرزانه و وحید قاسمی (۱۳۹۶) «پدیده‌ی داغ ننگ چاقی در زنان ۱۵ تا ۴۴ ساله در شهر یزد»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال ۲۸، شماره ۳: ۶۰-۴۱.
۳۴. کاظمی پور، شهلا (۱۳۸۳) *مبانی جمعیت‌شناسی*، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۳۵. کاملی، محمدجواد (۱۳۸۶) «بررسی توصیفی علل و عوامل مؤثر در بروز آسیب‌های اجتماعی طلاق در جامعه ایران با توجه به آمار و اسناد موجود»، *فصلنامه‌ی دانش انتظامی*، شماره ۳۵: ۱۹۸-۱۸۰.
۳۶. کاوه، محمد (۱۳۹۱) *آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی*، جلد ۲، تهران: جامعه‌شناسان.
۳۷. کرسول، جان (۱۳۹۱) *پویش کیفی و طرح پژوهشی: انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه‌ی داده بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی)*، ترجمه‌ی حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی، تهران: صفار.
۳۸. کلانتری، فریبا و ویدا تقی‌زاده (۱۳۹۸) «مقیاسه‌ی اضطراب اجتماعی، ترس از ارزیابی منفی، تاب‌آوری و امید به زندگی زنان نابارور با زنان بارور»، *رویش روان‌شناسی*، سال ۸، شماره ۸: ۱۱۶-۱۰۹.
۳۹. کندال، دیانا (۱۳۹۲)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی فریده ممتاز، تهران: جامعه‌شناسان.
۴۰. گافمن، آروین (۱۳۸۶) *داغ ننگ: چاره‌اندیشی برای هویت ضایع‌شده*، ترجمه‌ی مسعود کیان پور، تهران: مرکز.
۴۱. گل خرمی، زینب (۱۳۹۸) «بررسی رابطه‌ی حمایت اجتماعی و حل تعارض با سازگاری پس از طلاق در زنان مطلقه‌ی شهر ایلام»، *چهارمین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم اجتماعی، علوم تربیتی و روان‌شناسی*.
۴۲. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶) *جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، تهران: نی.
۴۳. مامی، شهرام و زهرا صی‌گلاب (۱۳۹۶) «بررسی مقایسه‌ی سلامت روان در فرزندان طلاق، بدون والد و عادی در سطح شهر ایلام»، *سومین همایش تازه‌های روان‌شناسی مثبت‌نگر*.

۴۴. محسنی، رضا علی (۱۳۹۵) «بررسی علل طلاق در بین مراجعین مرکز اورژانس خدمات اجتماعی بهزیستی شهرستان ایلام در سال ۱۳۹۳»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۴۵. مشونیس، جان (۱۳۹۶) *مسائل اجتماعی*، ترجمه‌ی هوشنگ نایی، جلد ۲، تهران: پژوهشکده‌ی فرهنگ و هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۶. مظفری نیا، سهراب و مریم قاسمی پور (۱۳۹۶) «بررسی رابطه‌ی بین سبک زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی در شهر ایلام»، نشریه‌ی فرهنگ ایلام، شماره ۵۶ و ۵۷: ۱۹۱-۱۷۲.
۴۷. مؤمنی، مهناز و ساره زرین‌جوی الوار (۱۳۹۶) «تأثیر شبکه‌های مجازی بر افزایش طلاق (مطالعه‌ی موردی شهرستان ایلام)»، اولین کنگره بین‌المللی پژوهش‌های تخصصی در علوم، مهندسی و فناوری‌های دانشگاهی.
۴۸. میرزایی، ابراهیم؛ موسی زاده، معصومه و محبت محبی (۱۳۹۸) «تحلیل ثانویه‌ی علل وقوع طلاق در استان ایلام در سال ۱۳۹۵»، فرهنگ ایلام، دوره‌ی بیستم، شماره‌ی ۶۲ و ۶۳: ۷۳-۴۸.
۴۹. میرزایی، علی؛ صبوری خسروشاهی، حبیب و رزا کرم‌پرور (۱۳۹۸) «بررسی ارتباط بین سلامت عمومی و طلاق عاطفی در مراجعه‌کنندگان به مراکز مشاوره‌ی شهرستان ایلام»، نشریه‌ی دانشگاه علوم پزشکی ایلام، شماره‌ی ۶: ۲۲-۱۴.
۵۰. میرزایی، خلیل (۱۳۹۳) *فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی*، تهران: فوژان.
۵۱. نصیری ولیک‌بنی، فخرالسادات و شوبو عبدالملکی (۱۳۹۵) «تبیین ارتباط حمایت اجتماعی ادراک‌شده با کیفیت زندگی با نقش میانجی استرس ادراک‌شده در زنان سرپرست خانوار شهر سنندج»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال ۲۷، شماره ۴: ۹۹-۱۱۶.
۵۲. نوابی‌نژاد، شکوه؛ محمدی، رزگار؛ کریمی، یوسف و عفت فلاح (۱۳۹۶) «معنای طلاق از دیدگاه فرد مطلقه: یک مطالعه‌ی کیفی پدیدارشناسانه»، پژوهش زن و جامعه، شماره ۳: ۱۱۶-۹۳.
۵۳. نیکبخت نصرآبادی، علیرضا، پاشایی ثابت، فاطمه و علیرضا بستامی (۱۳۹۵) «تجربه‌ی زندگی زنان پس از طلاق: یک پژوهش کیفی»، *نشریه‌ی روان پرستاری*، دوره ۴، شماره ۳: ۷۴-۶۶.
۵۴. یاریگر روش، محیا (۱۴۰۱) «تجربه‌ی زیسته‌ی زنان از زندگی خود و فرزندان‌شان پس از طلاق»، *فصل‌نامه‌ی فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، سال ۱۳، شماره ۵۰: ۲۷۴-۲۵۳.

55. Center for Disease Control and Prevention (2022) «Marriages and Divorces: Change in the Reporting of Marriage and Divorce Statistics». <https://www.cdc.gov htm>.

56. Divorce Rates by Country 2023 (2023):
<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country>.

57. Hameed Q, A. Faiza Faizan, H. (2021) «Reasons, Impact, and Post-divorce Adjustment: Lived Experience of Divorced Women in Pakistan». **Journal of Divorce & Remarriage**, Volume 62, Issue 5. pp. 349-373.

58. Pirak, A. Negarandeh, R. Khakbazan, Z (2019) «Ost-Divorce Regret among Iranian Women: A Qualitative Study», **International Journal Community Based Nurs Midwifery**. Jan; 7(1):pp. 75–86.

59. Ramsden, E. (2009) «Confronting the Stigma of Eugenics: Genetics, Demography and the Problems of Population», **Journal of Social Studies of Science**, 39: pp.853-884.

60. Taylor, S. E (1999) *Health psychology*, New York: Mc Graw-Hill, Inc.4ed.

61. Tuan Huynh, Q. Huy Huynh, L. A (2022) «The Post-Divorce Adjustment of Vietnamese Immigrant Women in Taiwan», **Journal of Divorce & Remarriage**.

62. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2021) **Demographic Year book 71st Issue**. New York: United Nations